

ЩОДО ПИТАННЯ ВИХОДУ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОЦЕДУРА, ПРИЧИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ON THE ISSUE OF WITHDRAWAL OF MEMBER STATES FROM THE EUROPEAN UNION: PROCEDURE, REASONS AND PROSPECTS

Бойчук Д.С., к.ю.н.,
асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Галич К.В., студентка I курсу магістратури
господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ходосов О.О., студент I курсу магістратури
господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті здійснено аналіз процедури виходу держав-членів із ЄС, визначено причини можливого виходу держав зі складу ЄС, а також досліджено актуальні тенденції, які склалися всередині ЄС після виходу Великої Британії, щодо подальшої участі у ЄС інших країн. Насамперед проведено аналіз ст. 50 Договору про Європейський Союз, яка визначає загальну процедуру виходу з ЄС, не деталізуючи її. У зв'язку з цим визначено, що багато процедурних питань можуть вирішуватися безпосередньо між державою та ЄС на стадії переговорів. Найбільш успішним результатом переговорів щодо виходу держави з ЄС є підписання угоди про вихід із ЄС, у якій закріплюються положення щодо подальших відносин між ЄС і державою, що виходить. Враховуючи складний характер взаємовідносин між державою-членом і ЄС, для врегулювання всіх питань, пов'язаних із виходом, може знадобитися досить багато часу, що з великою імовірністю призведе до застосування процедури продовження строків для переговорів, передбаченої ч. 3 ст. 50 ДЄС. Окрім цього, у статті зазначається, що вихід із ЄС для держави-члена означає, що їй необхідно здійснити остаточні розрахунки з ЄС за своїми грошовими зобов'язаннями, а також заново укласти договори зі своїми майбутніми партнерами, а це може стати стримуючими факторами для деяких держав-членів, які бажають вийти з ЄС. Аналізуючи можливі причини виходу держав із ЄС і беручи як приклад Велику Британію, автори вважають, що найбільш впливовими факторами є така політика ЄС, яка суперечить національним інтересам держав-членів, втрата національної ідентичності, великі розміри членських внесків і недосягнення тих цілей, на які розраховувала кожна держава-член у момент її вступу. У статті наголошується на тому, що вихід Великої Британії може стати причиною зниження авторитету ЄС і призвести до початку процесу дезінтеграційних змін. Сьогодні ситуація склалася таким чином, що, хоча деякі держави-члени піднімали питання щодо подальшої участі в ЄС, вони не були реалізовані, оскільки ЄС все ще залишається для багатьох із них ефективним інструментом розвитку.

Ключові слова: вихід із ЄС, Європейський Союз, процедура виходу, Брексіт.

The article analyzes the procedure for the withdrawal of member states from the EU, identifies the reasons for the possible withdrawal of states from the EU, and also examines current trends that have developed within the EU after the UK withdrawal regarding the further participation of other countries in the EU. Particularly it analyzes Article 50 of the Treaty on European Union, which defines the general procedure for withdrawal from the EU without detailing. In this regard, it is determined that many procedural issues can be resolved directly between the state and the EU during the negotiation phase. The most successful result of negotiations on the withdrawal of a state from the EU is the signing of the withdrawal agreement, which establishes provisions on further relations between the state that withdraws and the EU. Given the complex nature of the relationship between the member state and the EU, it may take quite a long time to resolve all issues related to the withdrawal, which is very likely will lead to the application of the procedure for extending the period for negotiations provided for in Article 50(3) TEU. Additionally, the article notes that withdrawal from the EU implies the need to make final settlements with the EU on its monetary obligations as well as re-conclude agreements with its future partners, which in turn may become deterrent factors for some member states wishing to leave the EU. Analyzing the possible reasons for the withdrawal of states from the EU and taking the example of the United Kingdom, the authors believe that the most influential factors are such an EU policy that contradicts the national interests of member states, loss of national identity, large amounts of membership fees and failure to achieve the goals that each member state expected to reach at the time of its EU admission. The article notes that the UK's withdrawal may cause a decline in the EU's authority and may lead to the beginning of the process of disintegration changes within the EU. Today, the situation has developed in such a way that although some member states have raised questions about further participation in the EU, they have not been implemented, as the EU is still an effective development tool for many of them.

Key words: withdrawal from the EU, European Union, withdrawal procedure, Brexit.

Європейський Союз (далі – ЄС) – один із найвпливовіших суб'єктів світової політики й економіки. Привабливість участі держав у цьому нетиповому міждержавному об'єднанні простежується у стабільній економіці та високому рівні життя населення країн-членів ЄС. Незважаючи на складну процедуру вступу, багато країн виявили бажання приєднатися. Деякі з них вже є потенційними кандидатами на вступ – Албанія, Північна Македонія, Сербія, Туреччина та Чорногорія, а щодо інших тільки розглядається питання про можливість вступу – Україна, Грузія та Молдова. Таким чином, за увесь період існування ЄС простежувалася тенденція його розширення.

Однак, з огляду на події останніх років і остаточний вихід 31 січня 2020 р. Великої Британії зі складу ЄС, існує ризик початку процесу дезінтеграційних змін всередині ЄС. Вихід такого впливового учасника, як Велика Британія, може стати причиною зниження авторитету самого Союзу, а отже, і вплинути на бажання подальшої участі в ЄС інших країн-членів. Проблема також полягає у тому, що до виходу Великої Британії взагалі складно було уявити ситуацію, в якій країна виявить бажання залишити ЄС і скористатися процедурою виходу після стількох докладених зусиль, пов'язаних із відповідністю критеріям прийняття до ЄС. Більше того, у першій редакції Договору

про утворення ЄС (далі – ДЄС) [1] взагалі не містилося положень щодо виходу із Союзу. Можна припустити, що це було пов'язано з метою створення ЄС, а саме створення «дедалі тіснішого союзу серед народів Європи», тобто налагодження довготривалого, тісного співробітництва. Після підписання Лісабонської Угоди 2007 р. [2] нарешті було офіційно закріплено право виходу держави. Таким чином, хоч це і звучить дещо парадоксально, проте визнання права на вихід може сприяти прагненню до «дедалі тіснішого союзу серед народів Європи» саме завдяки тому, що держава може вийти з нього, а не затримувати процес інтеграції [3, с. 1].

Метою статті є дослідження питання виходу держави-члена зі складу ЄС. Зокрема, аналіз процедури виходу, її нормативне закріплення, визначення причин можливого виходу держав зі складу ЄС, а також дослідження актуальних тенденцій всередині ЄС після виходу Великої Британії щодо подальшої участі у ЄС інших країн.

Питання виходу з ЄС є відносно не новим. Наукові дослідження особливо активно розгорнулися після 2016 р., коли Велика Британія заявила про свій вихід із ЄС. Однак ці дослідження проводилися переважно західноєвропейськими науковцями і менше – вітчизняними. Зокрема, цьому питанню у своїх працях приділяли увагу Р. Айзіг, В. Волес, В. Воронкова, Л. Глухарьова, Е. Моравчик, А. Морозова, М. Полак, С. Толстов, Ж. Чевичалова, Н. Шмельова, І. Яковюк та ін.

Загальна процедура виходу з ЄС передбачена ст. 50 ДЄС [1], проте до Великої Британії жодна країна ніколи не використовувала цю статтю, тож існувала велика кількість невизначеностей щодо того, як вона працюватиме.

Так, у ч. 1 ст. 50 ДЄС [1] передбачено, що будь-яка держава-член може вирішити вийти з Союзу згідно зі своїми конституційними вимогами. Ч. 2 цієї ж статті зазначає, що держава-член, яка прийняла рішення про вихід, повідомляє про свій намір Європейську Раду. З огляду на настанови Європейської Ради Союз провадить переговори із цією державою й укладає угоду, в якій формулюється положення про її вихід з урахуванням меж майбутніх відносин із Союзом. Переговори щодо цієї угоди проводяться відповідно до ч. 3. ст. 218 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) [4]. Угоду укладає Рада від імені Союзу, діючи кваліфікованою більшістю, після отримання згоди Європейського Парламенту [1].

Вже з цього стає зрозумілим, що сама держава як суверен по факту тільки приймає рішення про вихід із ЄС. Усі процедурні питання щодо виходу вирішуються в рамках ЄС на основі його права. Таким чином, успіх будь-якої ініціативи щодо виходу залежить не тільки від наміру члена, але і від виконання процедурних вимог ст. 50 ДЄС [1], а також від відповідності держави-члена ЄС правилам і принципам, які лежать в основі ЄС [3, с. 2].

Також, виходячи з вищенаведеного, можемо простежити аналогію процесу виходу з ЄС із процесом вступу. Так само заінтересованій державі необхідно повідомити ЄС про свої наміри, пройти відповідні стадії вступу й укласти угоду. Проте щодо останнього є особливості. Якщо при вступі держави до ЄС угода укладається з державами-членами, то при виході – безпосередньо із Союзом через Раду ЄС. При укладенні угоди Радою необхідна згода не менше ніж 72% членів, що представляють не менше 65% населення (т. зв. суперкваліфікованої більшості). На відміну від процедури вступу, держава-член не може «накласти вето» на угоду про вихід. Європейському Парламенту також потрібно схвалити угоду. Рішення приймається простою більшістю із діючих членів парламенту (враховуючи членів Парламенту із держави, що виходить, оскільки на цьому етапі вона все ще формально буде частиною ЄС) [5, с. 9].

Проведення переговорів щодо виходу є досить складним процесом, порядок яких визначений ч. 3. ст. 218 ДФЄС

[4] і передбачає, що Комісія або Верховний представник Союзу із закордонних справ і політики безпеки – у випадках, коли запланована угода виключно або переважно стосується сфери спільної зовнішньої політики та політики безпеки, представляють рекомендації Раді, яка приймає рішення, що санкціонує відкриття переговорів і признає залежно від предмета запланованої угоди представника Союзу на переговорах або керівника переговорної групи Союзу [4]. Тут слід зазначити, що перед початком переговорів Європейська Рада, за винятком держави, що виходить, погоджує консенсусом (одногосно) керівні принципи для Комісії (яка є переговорним органом) щодо переговорів про угоду про вихід [5, с. 10].

Окремо ч. 3, 4 та 5 ст. 50 ДЄС [1] визначаються питання дії Договорів щодо держави, яка виходить, участі представників такої держави у Європейській Раді та Раді, а також можливість повторного вступу до ЄС держави-члена, котра вийшла. Так, застосування Договорів до держави припиняється від дати набуття чинності угодою про вихід або, за відсутності такої, через 2 роки після повідомлення про вихід Європейській Раді, якщо Європейська Рада за згодою з цією державою-членом не вирішить одностайно продовжити цей строк. У процесі переговорів і прийняття рішення про вихід член Європейської Ради або Ради, що представляє державу-члена, яка виходить із Союзу, не бере участь у дискусіях Європейської Ради чи Ради або в прийнятті рішень стосовно неї. Якщо держава, котра вийшла із Союзу, звертається із проханням про повторне приєднання, її запит розглядається згідно із загальною процедурою вступу [1]. Також важливо врахувати, що вихід із ЄС автоматично передбачає вихід із Європейського Співтовариства з атомної енергетики.

Успішним завершенням процедури виходу є підписання між державою, що виходить, і ЄС угоди про вихід. Ст. 50 не визначає, які саме положення угоди про вихід повинна містити про майбутні відносини між ЄС і державою-членом, що виходить. Будь-які деталі щодо відносин між державою, котра виходить, і ЄС повинні бути включені в окрему угоду, яка повинна бути обговорена разом із угодою про вихід [5, с. 10]. Ст. 50 не визначає, повинні ці переговори бути одночасними чи послідовними. Всі інші процедурні питання визначаються безпосередньо під час переговорів. Таким чином, єдиний законний спосіб виходу з ЄС – застосування ст. 50 ДЄС [1]. Звичайно, існує можливість вийти з ЄС в односторонньому порядку (наприклад, просто скасувавши національне законодавство, яке надає чинності законодавству ЄС), проте це було би грубим порушенням міжнародного права та законодавства ЄС. Таке порушення створило б вороже середовище, в якому майже неможливо було б вести переговори ні про нові відносини з рештою держав-членів ЄС, ні про нові торгові угоди із країнами, що не входять до ЄС [5, с. 14].

Для розуміння того, як процедура виходу працює в реальному житті, звернемося до прикладу Великої Британії, щодо якої під час т. зв. «Брексіту» вперше була застосована передбачена установчими договорами процедура виходу. Відповідно до ст. 50 ДЄС [1] після проведення 23 червня 2016 р. національного референдуму щодо членства Великої Британії у ЄС [6] та позитивного результату у 51,9% голосів за вихід, 29 березня 2017 р. прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей повідомила ЄС про початок процедури виходу. Таким чином, із цього моменту Великої Британії та ЄС необхідно було розпочати переговори, внаслідок яких укласти угоду про вихід Великої Британії, а у разі недосягнення згоди щодо умов угоди протягом 2 років – застосувати ч. 3 ст. 50 ДЄС [1] і визначити дату виходу Великої Британії з ЄС 30 березня 2019 р.

Переговори між Великою Британією та ЄС відбувалися у два раунди. Під час першого обговорювалися проблеми прав громадян ЄС, які живуть у Великій Британії, питання кордону між Північною Ірландією та Ірландією,

а також виплати, які належить здійснити Великій Британії за її грошовими зобов'язаннями перед ЄС. Перший раунд переговорів завершився 8 грудня 2017 р. у Брюсселі підписанням спільної декларації. Другий раунд був присвячений характеру дворічного перехідного періоду, а також майбутніх відносин між Великою Британією і ЄС [7, с. 82]. Загалом переговори мали складний характер, оскільки існували суттєві розбіжності між позиціями Великої Британії та ЄС щодо деяких питань. Так, Велика Британія не погоджувалася з імовірною сумою виплат Союзу, які останнім орієнтовно визначалися у розмірі від 30 до 110 млрд євро. «Вихідні» виплати для кожної країни, яка планує вийти з ЄС, встановлюються ЄС і включають розрахунки за такими пунктами, як: бюджет ЄС, припинення членства держави в усіх органах чи установах, створених установчими договорами; участь держави у спеціальних фондах та установах, пов'язаних із політикою Союзу [8]. Таким чином, розмір таких виплат залежить від обсягу взятих державою зобов'язань за кожним із цих пунктів.

На жаль, після закінчення дворічного терміну Великої Британії так і не вдалося домовитися з ЄС. 30 березня 2019 р. парламент відхилив угоду Терези Мей про вихід із ЄС. Європейська Рада встановила новий крайній термін – 31 жовтня 2019 р., або перший день місяця після того, в якому буде прийнято угоду про вихід, залежно від того, що настане раніше [9]. 24 січня 2020 р. було підписано Угоду про вихід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з Європейського Союзу та Європейського співтовариства з атомної енергії [10], ратифіковану Радою ЄС 30 січня 2020 р. Таким чином, вихід Великої Британії з ЄС тривав майже 3 роки.

Як вже було зазначено раніше, вихід із ЄС більш доцільно здійснювати через підписання угоди. Відповідно до ч. 3. ст. 50 ДЕС [1] фактично встановлюється дворічний строк для підписання угоди, проте якщо цього не було досягнуто і якщо підписання угоди є стратегічно важливою умовою для держави, що виходить, виникає необхідність у продовженні цього строку, як це було у випадку з Великою Британією. Звісно, зарано робити остаточні висновки, проте, враховуючи особливо тісний характер взаємовідносин держав-членів і ЄС, відведеного дворічного строку буде замало для того, щоб вирішити всі питання, пов'язані з виходом. Фактично може виникнути ситуація неодноразового продовження строку, що з погляду ефективності процедури може виявитися не дуже зручним.

Отже, вихід Великої Британії не пройшов непомітно для ЄС і спричинив наслідки, які можуть суттєво вплинути на майбутнє Союзу. Так, у демографічному й економічному плані населення Євросоюзу зменшилося на 13%, сукупний ВВП Євросоюзу скоротився на 2,5 трлн євро, або на 15%. Оскільки Велика Британія належить до відносно багатих країн, після Брексіта середній для Євросоюзу ВВП на душу населення знизився на 650 євро. Також із виходом Великої Британії ЄС втратив принаймні три символи, які відігравали важливу роль у його самопрезентації. По-перше, він не може називати себе «спільним домом» для півмільярда осіб або ринком із 500 млн споживачів, оскільки його населення скоротилося на 67 млн осіб, що не залишає шансів повернутися до колишньої представницької позначки. По-друге, тепер вже недостатньо фактичних підстав для звичного для офіційного Брюсселя ототожнення Європи з собою, а, по суті, привласнення собі права говорити від імені всіх європейських народів. По-третє, Брексіт наніс удар по авторитету Євросоюзу, адже ідея органічного поєднання двох процесів – поглиблення і розширення інтеграції – більше не відповідає реальності [11, с. 21–22]. Такі наслідки у поєднанні з іншими обставинами можуть стати причиною зниження привабливості членства ЄС для інших країн.

Взагалі відповісти на питання «Чому держава може забажати вийти з ЄС?» досить складно, оскільки для кож-

ної держави-члена причини будуть унікальними через велику кількість внутрішніх і зовнішніх факторів. Однак, проаналізувавши причини першого випадку виходу з ЄС, можна встановити загальні проблеми, які нині склалася в ЄС і які можуть бути потенційними причинами виходу інших країн-членів.

Вихід Великої Британії був результатом євроскептицизму, який коливався в останні кілька десятиліть на британській політичній арені. Також необхідно відзначити, що з самого початку європейської інтеграції у Сполученого Королівства були приватні інтереси за межами Європи, які не обов'язково відповідали політиці ЄС, і деякі із загальних інститутів і постулатів ЄС не служили британським цілям [12, с. 28]. Так, наприклад, Велика Британія відмовилася змінювати національну валюту на євро, і тим самим не стала частиною Євросони.

Серед інших причин, які в останні роки особливо вплинули на вихід Великої Британії з ЄС, можна виділити: 1) політику відкритих кордонів і збільшення кількості мігрантів; 2) законодавство ЄС, що гальмує розвиток національного бізнесу; 3) великі членські внески; 4) втрату національної ідентичності та негативні наслідки глобалізації; 5) перспективні ринки збуту за межами Європи; 6) надмірне втручання ЄС у прийняття важливих політичних рішень [13].

Після проведення референдуму та незалежного опитування серед населення Великої Британії щодо причин виходу стало зрозумілим, що більшість опитаних вважає, що вихід із ЄС з більшою імовірністю призведе до поліпшення імміграційної системи, прикордонного контролю, більш справедливої системи соціального забезпечення, кращої якості життя і здатності контролювати національні закони. Майже половина (49%) виборців, які проголосували за вихід із ЄС, заявили, що головною причиною є «принцип, згідно з яким рішення щодо Великої Британії повинні прийматися у Великій Британії». Одна третина (33%) заявила, що вихід «дає Великій Британії шанс відновити контроль над імміграцією і власними кордонами». Трохи більше однієї восьмої (13%) сказали, що залишитися означало б не мати ніякого вибору «щодо того, як ЄС буде розширювати своє членство або свої повноваження в найближчі роки». Тільки трохи більше однієї двадцятої (6%) сказали, що «коли справа доходить до торгівлі й економіки, Велика Британія виграє більше від того, щоб бути поза ЄС, ніж від того, щоб бути його частиною» [14].

Причини виходу Великої Британії, на нашу думку, цілком можуть стати причиною ймовірного виходу будь-якої іншої держави-члена у майбутньому. Так, в останні роки більшість західноєвропейських країн потерпають від великої кількості мігрантів. Великі членські внески вимушені сплачувати розвинені країни з високим рівнем економіки, тоді як рішення, які приймаються верхівкою ЄС, не завжди збігаються з національними інтересами держав-членів. Щодо національної ідентичності – це взагалі проблема світового масштабу, що неминуче виникає на тому чи іншому етапі існування держави. Таким чином, наведені вище причини так чи інакше стосуються кожної держави-члена ЄС, питання лише у тому, в який момент вони досягнуть критичного рівня, за якого їх негативні наслідки будуть перевищувати позитивний вплив від членства в ЄС. Як підтвердження можна навести випадки, коли держави-члени ЄС відкрито обговорювали питання доцільності подальшої участі в ЄС. Так, дискусія розгорнулася щодо виходу Данії. По-перше, багато данців побоюються, що зростання імміграції або приплив біженців може поставити під загрозу систему соціального забезпечення цієї невеликої країни. По-друге, Данія досі покладалася на Велику Британію як на свого сильного союзника в переговорах із ЄС, оскільки обидві країни дотримувалися однакових політичних позицій [15]. У грудні 2015 р. був

проведений референдум – 53% громадян висловилися проти подальшого зближення з ЄС, проте вже в січні 2019 р., спостерігаючи за процесом Брексіта, громадяни Данії змінили свою думку докорінно і кількість прихильників ЄС в цій скандинавській країні істотно збільшилася [16]. Сьогодні Данія ще не робила ніяких офіційних заяв стосовно свого наміру залишити ЄС, проте, як вважають євроскептики, ситуація зміниться у найближчі 10 років. Данії необхідно дочекатися, поки Велика Британія після Брексіту закріпить свої позиції, тим самим довівши іншим країнам, що вихід з ЄС – не катастрофа, а реальна можливість відновити контроль у прийнятті економічних, соціальних і політичних рішень та слідувати національним інтересам [17].

Ще одним претендентом на вихід із ЄС є Швеція, яка відмовилася ввести офіційною валютою євро, а зараз також незадоволена політикою ЄС щодо мігрантів і великим розміром членських внесків [16]. Шведська організація folkrosta2021.se активно просуває ідею проведення референдуму щодо виходу Швеції з ЄС, наводячи аж 17 аргументів за вихід, серед яких: конфлікт інтересів національних органів і ЄС, надмірне розширення ЄС призвело до негативних економічних наслідків, людська природа не здатна виконувати гарні політичні мегапроекти, сільськогосподарська політика ЄС допомагає зберегти Африку в бідності та ін. [18]. Таким чином, при вирішенні подальшої долі Швеції багато залежить від реакції ЄС, а саме чи буде ЄС підтримувати згуртованість шляхом поглиблення співробітництва та зосередження уваги на основних державо-членах, чи послабить союз, щоб дозволити національним урядам мати більше право голосу [15].

Деякі побоювання існують і щодо Нідерландів, яких також не влаштовує міграційна політика ЄС. Герт Вилдерс, глава правої популістської партії, підтримав Брексіт і сподівався, що аналогічний референдум відбудеться в Нідерландах [15]. У 2016 р. було проведено опитування щодо необхідності проведення такого референдуму, яке, однак, показало, що у більшості опитуваних склалося негативне ставлення до референдуму та виходу з ЄС [19]. Після кризи у 2012 р. питання подальшого членства в ЄС стало актуальним і для Греції. Однак, як зазначають у літературі, у її випадку вихід із ЄС швидше може відбутися не унаслідок референдуму проти ЄС, який можуть

ініціювати представники партій євроскептиків, а шляхом витіснення ЄС Греції, щоб зберегти згуртованість серед решти членів [15].

Не можна не врахувати той факт, що у всіх вищевказаних країнах значний вплив на процес виходу із ЄС здійснюють одна чи декілька політичних партій-євроскептиків (у Данії – «Данська народна партія», у Швеції – «Шведські демократи», у Нідерландах – «Форум за демократію», у Греції – «Грецьке рішення»). Тобто настрої населення залежатимуть від того, яку ідею буде просувати політична верхівка тієї чи іншої держави і як ефективно вона буде це робити. Тому після національних виборів ситуація у країні може докорінно змінитися.

Отже, досліджуючи питання виходу держав з ЄС, можна зробити висновок, що ст. 50 ДЄС визначає лише загальну процедуру, не деталізуючи її. Таким чином, багато процедурних питань можуть вирішуватися безпосередньо між державою та ЄС на стадії переговорів. Першим вдалим прикладом застосування процедури виходу є вихід Великої Британії, однак для підписання угоди про вихід знадобилося більше часу, ніж відводилося для цього ст. 50 ДЄС, що може свідчити про встановлення відпочатку скорочених строків для такої складної процедури. Аналізуючи можливі причини виходу держав з ЄС і беручи як приклад Велику Британію, вважаємо, що найбільш впливовими факторами є така політика ЄС, котра суперечить національним інтересам держав-членів, втрата національної ідентичності, великі розміри членських внесків і недосягнення тих цілей, на які розраховувала кожна держава-член у момент її вступу до ЄС.

Таким чином, хоча деякі країни-члени (Данія, Швеція, Нідерланди та ін.) піднімали питання щодо подальшої участі в ЄС, вони не були реалізовані, адже ЄС все ще залишається для багатьох із них ефективним інструментом розвитку. Вихід ускладнюється тим, що країні необхідно здійснити розрахунки з ЄС і фактично заново укласти договори зі своїми майбутніми партнерами, тож це може стати стримуючими факторами для деяких держав-членів. Однак цілком логічним вбачається припущення, що якщо у найближчому майбутньому і буде звуження ЄС, то воно відбуватиметься за рахунок виходу країн західної та північної Європи, адже у них є більший потенціал до «самотійного плавання», ніж у країн східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Договір про Європейський Союз від 07 лютого 1992 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 09.11.2020)
2. Treaty of Lisbon, Official Journal C 306 of the European Union, Volume 50 from 17 December 2007. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF> (дата звернення: 09.11.2020)
3. Christophe Hillion. Leaving the European Union, the Union way. A legal analysis of Article 50 TEU. *European Policy Analysis*. № 8. 2016. URL: <https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-63097-ea.pdf> (дата звернення: 11.11.2020)
4. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT> (дата звернення: 11.11.2020)
5. The process for withdrawing from the European Union. HM Government. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503908/54538_EU_Series_No2_Accessible.pdf (дата звернення: 12.11.2020)
6. European Parliament resolution of 28 June 2016 on the decision to leave the EU resulting from the UK referendum (2016/2800(RSP)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016IP0294> (дата звернення: 14.11.2020)
7. Степанов Д.Д. Питання про вихід держав з Європейського Союзу: досвід Великобританії. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. № 9 (49). Т. 3. 2018. С. 80–83.
8. Essential Principles on Financial Settlement. 12 June 2017 TF50 (2017) 2/2 – Commission to UK. URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/essential-principles-financial_settlement_en_1.pdf (дата звернення: 15.11.2020).
9. Sarah Pruitt. The History Behind Brexit. URL: <https://www.history.com/news/the-history-behind-brexite> (дата звернення: 15.11.2020).
10. Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. 24 January 2020. Official Journal of the European Union L 29/7. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:12020W/TXT> (дата звернення: 15.11.2020)
11. Буторина О. Сужение Европейского Союза и потенциал интеграции. *Современная Европа*. 2020. № 2. С. 20–32. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suzhenie-evropeyskogo-soyuza-i-potentsial-integratsii/viewer> (дата звернення: 14.11.2020).
12. Anna Moskal. The impact of Brexit on the European Union's future development in the context of European integration. *Torun International Studies*. № 1 (11). 2018. P. 25–36. URL: <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/TSM/article/view/TIS.2018.002/16370> (дата звернення: 14.11.2020).
13. Максимов И., Рокоссовская А. Brexit: почему Великобритания выходит из ЕС и к чему это приведет. URL: <https://rg.ru/2020/01/31/brexit-pochemu-velikobritaniia-vyhodit-iz-es-i-k-chemu-eto-privedet.html> (дата звернення: 16.11.2020)
14. Lord Michael Ashcroft. How the United Kingdom voted on Thursday... and why. URL: <https://lordashcrofthpolls.com/2016/06/how-the-united-kingdom-voted-and-why/> (дата звернення: 16.11.2020)

15. Rick Noack. These countries could be next now that Britain has left the E.U. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/06/23/these-countries-could-be-next-if-britain-leaves-the-e-u/> (дата звернення: 16.11.2020).
16. Brexit, Nexit, Chexit: хто ще слідом за Великобританією собирався виходити з ЄС. URL: <https://world.segodnya.ua/world/europe/brexit-nexit-chexit-kto-eshche-sledom-za-velikobritaniyej-sobralysya-vyhodit-iz-es-1235930.html> (дата звернення: 16.11.2020).
17. Andreas Karker. Morten Messerschmidt: Vi er meldt ud af EU inden 2030. URL: <https://www.bt.dk/politik/morten-messerschmidt-vi-er-meldt-ud-af-eu-inden-2030> (дата звернення: 16.11.2020).
18. Mark Brolin. Sveriges roll i det nya Europa. 17 skäl till Svexit och internationell nystart. URL: <http://nebula.wsimg.com/de555057bbe0cd1980b4877a554fd9b9?AccessKeyId=4A97C7D6B09CCEFF1D00&disposition=0&alloworigin=1> (дата звернення: 16.11.2020).
19. Maurice de Hond. De Stemming van 26 juni 2016. URL: <https://www.noties.nl/v/get.php?a=peil.nl&s=weekpoll&f=2016-06-26.pdf> (дата звернення: 16.11.2020).